

Nikola Tomašegović

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
nikola.tomasegovic@gmail.com

LIBERALNI DISKURS O INDIVIDUALIZMU I „INDIVIDUALIZAM POPULACIJA“

SAŽETAK: *U ovom radu pokušavamo raščlaniti kompleksan odnos liberalizma i individualizma, pri čemu se želi pokazati kako njihovu dubinsku povezanost tako i inherentna proturječja koja zahtijevaju razne pridolazeće dodatke koji posreduju u tom odnosu. U tu svrhu analiziramo liberalni diskurs o individualizmu, izdvajajući četiri njegove razine: kulturnu, političku, ekonomsku i metafizičku. Prve tri tematizirane su zasebno jer je četvrta uvijek implicirana ili namjerno skrivena, a upravo je fundamentalna za rješenje aporija koje proizlaze ako se prve tri uzmu zasebno. Tu fundamentalnu, metafizičku razinu nazvali smo diskursom o „ljudskoj prirodi“ ili antropo-naturalizmom. Na temelju dijelova iz Milla i Humea analizirat će se neki momenti ovog diskursa. U nastavku se bavimo načinima na koje je liberalni diskurs o ljudskoj prirodi conditio sine qua non bilo kakvog znanstvenog bavljenja „društvom“ te političkim ulogom tog metafizičkog utemeljenja. Ovdje identificiramo koncept „populacija“ kao onaj koncept koji omogućuje sadržajno ispunjenje formalnog okvira „ljudske prirode“, i to na takav način da ga čini pogodnim za induktivno generaliziranje, koje je bez njega metodološki problematično. To, pak, dovodi do fundamentalnog sruza između „individuuma“, „populacije“ i „društva“, razotkrivajući liberalni individualizam kao „individualizam populacija“. „Populacije“ se tako naposljetku pojavljuju kao instrument liberalne guvernamentalne prakse, omogućujući efikasnu društvenu kontrolu. U zaključku nasuprot navedenom razmatramo neke aspekte koncepta klase i njegov performativni potencijal.*

KLJUČNE RIJEČI: liberalizam, individualizam, ljudska priroda, antropo-naturalizam, populacije, klasa

I. UVOD

Većina bi se liberala, sasvim sigurno, složila da je jedna od temeljnih vrijednosnih postavki liberalizma – individualizam. Ipak, ta je karakterizacija puko površinska, zato što nije samorazumljivo što bi „individualizam“ konkretno trebao označavati. Osim toga, u javnom je diskursu individualizam, kao i mnoge druge filozofijske kovanice, poprimio određenje isključivo vrijednosnog stava. No, sasvim je izvjesno da individualizam nije tek puki vrijednosni stav, već je upravo metafizički stav koji pretendira na istinu onoga što izriče o svojem predmetu.

Da individualizam nije samorazumljiv pojam, vidimo i iz diskusije koju po tom pitanju razvija upravo jedan prominentni liberal – Hayek. On u svojem eseju *Individualizam: istiniti i lažni* razlikuje tzv. „istiniti“ i „lažni“ individualizam (Hayek, 2002). Lažni je individualizam onaj koji na bilo koji način sadržava u sebi prikrivena svojstva kolektivizma. Njegovo je razlikovanje, naravno, sasvim uklopljeno u hladnoratovski diskurs kojim dominiraju binarne opreke, a koje su sve skupa utemeljene na osnovnoj binarnoj opreci individualizma i kolektivizma.¹ Najvažnija, pak, binarna opreka koja spaja individualizam i liberalizam jest ona slobodnog i neslobodnog svijeta. Na taj se način u hladnoratovskom diskursu razvio jedan splet označitelja koji do današnjeg dana gotovo uvijek dolaze skupa: individualizam – liberalizam – sloboda.

Ono što ovdje želimo poduzeti jest rasplesti taj čvor kako bismo vidjeli u čemu se točno sastoji diskurzivna veza tih označitelja. Radi li se samo o pukom vrijednosnom sustavu ili se radi o jednom dubljem spletu koji sa sobom povlači brojne druge konotacije i smjerove razvoja? Praktička važnost takve analize sastoji se u činjenici da je ovakav diskurs danas dominantan i samim time performativan. On, dakle, ima svoje sasvim konkretne ciljeve i svoj politički ulog. Tijekom teksta pokušat ćemo vidjeti u čemu se on točno sastoji. U završnom dijelu u kratkim ćemo crtama skicirati mogućnost alternative takvom diskursu temeljenu na pojmu klase.

II. RAZINE LIBERALNOG DISKURSA O INDIVIDUALIZMU

Liberalni diskurs o individualizmu možemo shematski podijeliti na četiri razine. Pritom valja naglasiti nekoliko stvari. Prvo, ova je podjela samo heurističko sredstvo i možemo reći da se temelji na određenim ide-

1 Npr. opreke raznolikost – uniformnost, višestranačje – jednostranačje, nacionalna individualnost – anacionalna masovnost itd.

alnim tipovima. Stvarni diskurs često će obuhvaćati više razina ili više elemenata svake razine. Drugo, naziv „razina“ treba upućivati samo djelomično na hijerarhijski karakter njihova odnosa. Više se radi o tome da su niže razine implicitnije sadržane u diskursu od viših, koje su obično u prvome planu i lakše se identificiraju. Skupljeno zajedno, možemo reći da je svaki liberalni diskurs o individualizmu više ili manje mješavina ovih razina, pri čemu one izražavaju dostupnost sadržaja određene razine značenjskom shvaćanju (zahvaćanju).

Prvu razinu provizorno možemo nazvati *kulturnom*, uz svu svijest o nedostatnosti takvog označavanja. Ona je najizraženija u onom sadržaju *mainstream* medija za koji kažemo da ima tzv. popularni karakter. Radi se, dakle, o domeni *mainstream* pop kulture. Ona je obilježena maksimumom koja poručuje da svaki čovjek treba „biti individua“. Ovdje se individua shvaća razlikovno, a njezin paradigmatički lik je „individualac“. Svako ljudsko biće smatra se za neponovljivu pojavu, a biti „svoj“, „poseban“ postavlja se za najviši ideal. Govorimo o kulturnoj razini zato što ovakav model doista neće biti zastupljen na drugim razinama. On ostaje vezan uz domenu kulturnog konzumerizma: uz konzumaciju mode, glazbe itd. te uz domenu tzv. životnog stila (*lifestyle*).

Na drugoj razini „individua“ poprima sasvim različito značenje. Na ovoj se razini sve ove kulturno određene „individue“ izjednačavaju u svojoj individualnosti, tako da svaka od njih čini sasvim jednaku „pravnu individuu“, odnosno „pravnu osobu“. Tu pravnu individuu karakteriziraju neotuđiva prava koja su političke naravi. Zato ovu razinu nazivamo *političkom*. Ova je razina bila u prvom planu diskursa klasičnog liberalizma. Svako ljudsko biće po svojoj individualnosti ima jednaka prava pred zakonom i u političkom sustavu. Za klasični je liberalizam pravna individualnost proistjecala iz ekonomske sfere, odnosno iz privatnog vlasništva. U suvremenom diskursu o „ljudskim pravima“, pravna je individualnost oslobođena uvjeta vlasništva, ali je vezana uz uvjet „čovječstva“. Vidjet ćemo kako se to preklapa sa sadržajem preostalih razina.

Na trećoj se razini ponovno provodi razlikovanje. Nju možemo nazvati *ekonomskom*; njena povlaštena figura postaje ekonomski subjekt (akter, agent). Taj je subjekt, naravno, neki individuum, shvaćen prvenstveno kao čovjek. Iako su ti subjekti individuumi, oni se razlikuju po svojem „ljudskom kapitalu“. Svako ljudsko biće posjednik je vlastitih sposobnosti kao svojeg kapitala i zauzima distinktno mjesto u proizvodnom procesu. Ovaj se diskurs posebice isprofilirao u okviru američkog neoliberalizma (vidi: Foucault, 2008; osobito deveto predavanje).

Ovdje ćemo još samo spomenuti da četvrtu razinu nazivamo *metafizičkom*, te ju smatramo fundamentalnom za teorijsko utemeljenje svih ovih prijašnjih razina. Nje ćemo se detaljnije dotaknuti u idućem poglavlju.

Vidimo, dakle, da u prve tri razine imamo dvije unutar kojih se provodi razlikovanje individuuma (kulturna i ekonomska) te jednu u kojoj se ti individuumi izjednačuju upravo po svojoj individualnosti (politička). Politička razina izjednačava kulturnu i ekonomsku. Ipak, treba naglasiti kako je to izjednačavanje samo apstraktno. Točnije rečeno, to je izjednačavanje samo formalno (ili formalno-pravno). Upravo se u tome iscrpljuje i liberalni diskurs o „slobodi“, koji je zapravo diskurs o „slobodama“, jer je on puko formalno-pravnog karaktera. On podrazumijeva odsustvo prepreka djelovanjima individuuma, ali ne i prisustvo mogućnosti takvog djelovanja (npr. odsustvo prepreka investiranju kapitala, ali ne i prisustvo mogućnosti investiranja kapitala kroz mogućnost slobodnog pristupa kapitalu). Na taj način liberalni koncept slobode postaje koncept oslobođenog djelovanja za one koji su već u mogućnosti takvog djelovanja. Sasvim konkretno i određeno, on je produkt jasnih i specifičnih pravno-političkih potreba buržoazije u usponu k političkoj i ekonomskoj dominaciji u europskom ranom novom vijeku. To da liberalna teorija slobode propada u procjepu mogućnosti i aktualnosti djelovanja jasno je iz fantazmagoričnih liberalnih teorijskih konstrukata 20. st. koji su takve probleme pokušali riješiti u kontekstu tzv. klasne pomirbe. Najeklatantniji primjer je, naravno, John Rawls i njegov koncept „vela neznanja“.

Različite individue (kulturne razine) nejednaki su ekonomski subjekti (ekonomske razine) upravo zbog različitosti svojeg „ljudskog kapitala“, ali su politički i pravno jednaki (na političkoj razini). Takvo je izjednačavanje središnje mjesto svakog liberalnog diskursa, bilo onog političko-teorijskog, bilo političko-ekonomskog. Ono je također pravno-institucionalni temelj, u teorijskom smislu, neoliberalne političke ekonomije. To jasno prikazuje i upućuje na direktnu genezu neoliberalne političke ekonomije iz klasičnog liberalizma.

Liberalna se demokracija razvija upravo u okviru takvih teorijskih sistema, odnosno u okviru tzv. liberalnog kapitalizma (danas: neoliberalnog) u realnoj sferi. Drugim riječima, liberalna je demokracija (barem kao koncept) produkt teorijsko-ideološkog rada koji je kao svoj projekt postavio razradu političko-pravnih uvjeta koji su optimalni za razvoj liberalno-kapitalističkih ekonomskih odnosa. U takvom konceptu, sve što država mora omogućiti jesu „pravila igre“ i sankcionirati njihovo kršenje, odnosno mora uspostaviti okvir za tzv. „tržišnu utakmicu“ kao suprot-

nost planiranju. Taj je okvir utemeljen upravo na onoj političkoj razini koja ima omogućiti pravno-političko, odnosno formalno izjednačavanje (a koje se realno ispoljava kao oslobađanje zapreka akumulacije i investicije kapitala).

S obzirom na to da se ovaj diskurs najviše razvio u hladnoratovskom kontekstu, bilo je posebno važno naglasiti opreku slobodnog i spontanog razvoja i planiranja. Stoga se, kako bi se ta opreka naglasila, ni uspostava tih „pravila igre“ ne događa jednostranim nametanjem, već kroz „demokratski proces“ koji je paralelan tržišnom.² „Demokratski proces“ zapravo je „demokratska utakmica“ paralelna „tržišnoj utakmici“, ali i njoj nadređena zato što joj postavlja pravila.³ Ali, možemo se sada zapitati zašto ona ne potrebuje svoja pravila koja bi joj bila nametnuta izvana. Odgovor se sastoji u tome što je ona smještena na političku razinu, na kojoj su individuumi koncipirani kao jednaki. Izjednačavajuća funkcija političke razine dopušta joj da djeluje kao topos autonomije individuuma koji kreira pravila za ostale razine gdje se ispoljava razlikovanje individua i ekonomskih subjekata.

Bez ulaženja u probleme takvog pristupa, koji su na teorijskoj razini mnogo puta istaknuti, a na praktičkoj sasvim evidentni, istaknut ćemo njegovu glavnu premisu: slobodna međuigra različitih individua u obliku djelovanja različitih ekonomskih subjekata spontano dovodi do uspostave ekonomskog ekvilibrija, a demokratski proces do spontanog društveno-političkog uređenja koje je optimalno s obzirom na „volju“ interesa koji su različiti, ali pravno izjednačeni. Slobodno međudjelovanje na obje razine (političkoj i ekonomskoj) naposljetku rezultira u nekoj vrsti optimuma, bio on ekonomski ekvilibrij ili najbolje moguće društveno uređenje. Sve do sada izvod je nekako proizlazio iz logike stvari postavljene na prve tri razine. No, iz njih se ne može opravdati optimalnost ishoda ovakvih procesa. Politička razina putem svojeg izjednačavanja može omogućiti legitimnost uspostave nekih pravila stoga što postulira formalnu jednakost donositelja tih pravila. Ali ona ne može osigurati optimalnost

2 U vremenima historijske krize liberalne demokracije, međutim, prvaci liberalizma nisu zazirali od pohvala raznim autoritarnim sustavima koji su branili postojeće kapitalističke odnose. Poznat je primjer von Misesa koji je u Mussolinijevoj fašističkoj Italiji vidio poželjan i efikasan branik od navale boljševizma. U takvim se kriznim vremenima eklatantno vide prioritete liberalnih teoretičara, a fašizam se (u svojem općem) značenju pojavljuje kao mehanizam spašavanja kapitalizma u trenucima nesposobnosti liberalne demokracije te kao instrument razbijanja radničkog pokreta.

3 Tu se, naravno, apstrahira od utjecaja ekonomskih odnosa moći na političku situaciju. Dapače, jedna je od glavnih funkcija ovog diskursa da se takvo stanje prikriva i negira.

tih pravila. Sada se moramo, dakle, upitati: odakle slijedi ta optimalnost; kako je ona moguća?

III. ANTROPONATURALIZAM METAFIZIČKE RAZINE

Kako bismo odgovorili na ova pitanja, moramo se vratiti tamo gdje smo ostavili jedno mjesto prazno. Rekli smo da posljednju, četvrtu razinu liberalnog diskursa o individualizmu možemo nazvati metafizičkom i da je ona u određenom smislu fundamentalna. Ona je fundamentalna zato što omogućava funkcioniranje prethodne tri diskursne razine bez „rupe“ koju smo identificirali. Ipak, kako bi rupu ispunila, ona je sama morala biti ispunjena sadržajem koji je naprosto postuliran, koji se sastoji od premisa koje su nedokazive, ali se smatraju samorazumljivima i samoevidentnima.

Radi se, naime, o metafizičkom diskursu o „ljudskoj prirodi“, što ističemo nazivom „antroponaturalizam“. Taj diskurs tvrdi nešto o tzv. „ljudskoj prirodi“, iz čega proizlaze realne kulturne, političke i ekonomske konzekvencije. On je bio fundamentalan u formiranju klasične političke ekonomije, a svoje korijene vuče iz fiziokratskih učenja (vidi: Foucault, 2009). Kako bismo ilustrirali o čemu se točno radi, pružit ćemo nekoliko primjera⁴.

Možda je tu najpregnantniji John Stuart Mill:

„Zakoni društvenih fenomena nisu i ne mogu biti ništa drugo nego zakoni djelovanja i strasti ljudskih bića ujedinjenih u društveno stanje. Ljudi su u društvenom stanju, međutim, i dalje ljudi; njihova djelovanja i strasti podložna su zakonima individualne ljudske prirode. Kada su okupljeni, ljudi se ne preobražavaju u drugačiju vrstu supstancije s različitim svojstvima: kao što su vodik i kisik različiti od vode, ili kao što su vodik, kisik, ugljik i dušik različiti od živaca, mišića i tetiva. Ljudska bića u društvu nemaju drugih svojstava osim onih koja se izvode iz zakona prirode individualnog čovjeka, u koja se mogu i ponovno rastvoriti. U društvenim je fenomenima kompozicija uzroka univerzalni zakon“ (1843, citirano prema: Reiss, 2013, prijevod N. T.).

Ovaj citat iz njegovog *Sistema logike*, koji je pisan kao svojevrсна me-

⁴ Hume i Mill izabrani su ne samo zato što predstavljaju vrhunac liberalne filozofske misli u 18. i 19. stoljeću, već stoga što u svojim razmatranjima o društvenim fenomenima kreću iz različitih polazišta. Dok Hume zahtijeva induktivni pristup, Mill utemeljuje društvena istraživanja kao deduktivistička. Ipak, a to je ono što smo htjeli demonstrirati ovakvim odabirom, obojica moraju naposljetku baratati pojmom „ljudske prirode“ kako bi utemeljili svoju teoriju.

todologija svih znanosti, sažima u sebi gotovo sva obilježja antroponaturalističkog diskursa. Prije svega, on postulira postojanje nečega takvog kao što je „ljudska priroda“. I to ne bilo kakva, ona se ovdje direktno postavlja kao „individualna“. No, u toj svojoj individualnosti, ona je u fundamentalnom smislu jedna i jednaka za sve individue. To se vidi iz naravi zakona koji se mogu formulirati na temelju tako postulirane „ljudske prirode“. Ti su zakoni mehanicističke naravi te se razlikuju od zakona kemije, a njihova paradigma leži u fizici tijela. Individualna „ljudska priroda“ figurira kao osnovna svojstva tijela kao takvog u klasičnoj mehanici. Ono može imati veću ili manju masu, kretati se većom ili manjom brzinom ili se uopće ne kretati, zauzimati veći ili manji dio prostora, ali svako tijelo nužno je definirano određenim parametrima koji nam dopuštaju da ga uopće nazovemo tijelom.

Mnogo je tu ambivalentniji Hume, ali je zato možda i važniji za razvoj diskusije u 20. stoljeću. On kaže: „Općenito se priznaje, da u postupcima ljudi svih narodnosti i sviju vremena postoji velika jednoličnost, i da ljudska priroda ostaje uvijek ista u svojim principima i djelovanju“ (Hume, 1956: 102). Ipak, on nikad neće taj svoj pojam ljudske prirode ispuniti sadržajem. On je temeljan zato što čini čvrstu osnovu svakog ljudskog djelovanja. No, njega se zaključuje iz pravilnosti, odnosno jednoličnosti opaženih ljudskih postupaka. Njegova je metoda ovdje, za razliku od Milllove, induktivna. Upravo će taj moment induktivizma i koncepta pravilnosti biti presudan za daljnji razvoj liberalnog diskursa, posebice onog koji je razvijao jedan oblik liberalnog guvernamentaliteta (o tome: Foucault, 2009).

Ako sagledamo oba ova primjera zajedno, vidjet ćemo da oni dijele jedno bitno obilježje. Naime, i kod jednog i kod drugog koncept „ljudske prirode“ nije svrha sam za sebe, već ima funkcionalnu ulogu u objašnjenju i opravdanju postojanja neke vrste zakona koji upravlja ljudskim djelovanjem. Kako se društvo koncipira naprosto kao agregat individua – a tu je upravo fundamentalan individualistički karakter takvog pojma „ljudske prirode“ – taj zakon naprosto postaje društveni zakon, odnosno zakon društva. Naposljetku, s obzirom na to da taj zakon ima sva obilježja mehanike i s obzirom na to da se formira nužno, slijedeći iz prirode stvari, on nije u krajnju ruku ništa nego prirodni zakon društva.

Ako se sada vratimo na pitanje koje je pokrenulo ovu diskusiju, onda ćemo vrlo lako uvidjeti odgovor. Što omogućuje optimalnost rezultata spontane društvene interakcije, odnosno interakcije individua u društvu, bilo u okviru „demokratskog procesa“, bilo u okviru „tržišne utakmice“?

Ništa drugo nego „ljudska priroda“, koja u svojim spontanim interakcijama na društvenoj razini ispoljava svoje „prirodne“ zakone. Takav je razvoj prirodan, on je oslobođen umjetno stvorenih prepreka koje iskrivljavaju prirodan tok razvoja; on je rezultat oslobođene ljudske prirode.

Na metafizičkoj razini, dakle, ponovno postoji jedna jednakost, ali ona više nije apstraktne prirode, već je u temelju svakom poretku viših razina. To je metafizička jednakost i uniformnost „ljudske prirode“. Ono što je ovdje presudno, a čemu ćemo se okrenuti u daljnjoj diskusiji, jest to da ona funkcionira kao kriterij za svaku društvenu formaciju. Ovaj moment „prirodnosti“ zadobiva u diskursu vrijednosne elemente. Ono što je prirodno je dobro i poželjno, a prirodno je ono što je zasnovano na liberalnim načelima oslobađanja nagona „ljudske prirode“ koji spontano generiraju optimalan društveni poredak upravo s obzirom na tu „prirodu“ kao kriterij.⁵ U tom smislu, očigledno je koliki politički ulog sa sobom nosi takav diskurs. No, on ujedno figurira i kao uvjet mogućnosti „znanstvenog“ bavljenja „ljudskim stvarima“. Tome ćemo se obratiti u sljedećem poglavlju.

IV. DRUŠTVENE ZNANOSTI I PERFORMATIVNA ULOGA „POPULACIJA“

S tzv. „erozijom determinizma“ i razvojem „društva vjerojatnosti“ (o tome vidi: Hacking, 2006 i 2009), i znanosti koje uzimaju društvo kao svoj predmet sve više preuzimaju statističke metode i modele za svoj glavni spoznajni instrument. I više od toga, može se reći da je upravo iz tzv. društvenih znanosti i krenula statistizacija ostalih disciplina (Porter, 1993). To je rezultat konceptualizacije samog predmeta društvenih znanosti, koja od samog svojeg početka ovisi upravo o pretpostavkama koje smo iznijeli u prošlim poglavljima. Društvo je tu naprosto bilo definirano kao skup individua, dakle, kao produkt interakcije individualnih „ljudskih priroda“. To, dalje, znači da takav razvoj ukazuje na duboku svezu između ovog osobitog formiranja društvenih znanosti i onoga što Foucault u svojim posljednjim predavanjima naziva „liberalnim governmentalitytom“.

No, ovdje nećemo detaljnije ulaziti u tu problematiku, iako ona zaočružuje i dalje širi teorijski okvir onoga čime se ovdje bavimo. Sada nas zanima na koji je način liberalni diskurs o ljudskoj prirodi *conditio sine*

⁵ Taj se moment prirodnosti prvi put javlja u fiziokrata, pa se stoga oni mogu opravdano smatrati pretečama klasične političke ekonomije. Vidi o tome: Foucault, 2009.

qua non bilo kakvog znanstvenog bavljenja „društvom“ te kakav je politički ulog tog metafizičkog utemeljenja.

Prije svega, moramo krenuti od toga da se znanstveno bavljenje stvarima u društvenim znanostima, posebice u ekonomiji, sociologiji i politologiji (ili barem u njihovoj *mainstream* institucionalnoj varijanti), procjenjuje prema kriteriju mogućnosti predviđanja. To se predviđanje može odvijati na dvije razine. Prva je fundamentalna i ona se tiče individualnog djelovanja. Tu se radi o predviđanju ljudskog ponašanja, pri čemu su takva predviđanja zapravo *a priori* postulirana. Te se postavke zasnivaju na posebnoj konceptualizaciji čovjeka kao racionalnog aktera, odnosno u drugoj varijanti (iako su ovi koncepti međusobno povezani) kao *homo oeconomicusa*.⁶ Ovaj se fundament ne preispituje, on je uvjet mogućnosti onoga što je doista praktički i politički važno, a to je ono što se odvija na višoj razini koja je u ovoj utemeljena.

Ta je viša razina predviđanje na društvenoj razini. Ovdje se radi o predviđanju društvenog kretanja kao rezultata individualnog ponašanja. To može biti kretanje cijena temeljeno na ponašanju ekonomskih subjekata; ili procjena izbornih rezultata temeljem preferencija političkih osoba; ili pak projekcija uspjeha nekog filmskog uratka na temelju ukusa individua. U svakom slučaju, konceptualizacija na individualnoj razini djelotvorno određuje smjer rezultata predviđanja na društvenoj razini. Ona omogućuje da se na društvenoj razini može postulirati mogućnost zakonitosti koja se potom može tražiti i zahtijevati od znanstvenog istraživanja, zakonitosti koja i sama poprima obilježja „prirodnosti“.

Sada je očito na koji način „znanstveno“ bavljenje društvom postaje ovisno o liberalnom diskursu o „ljudskoj prirodi“. Svaka konceptualizacija na individualnoj razini, ako želi biti podloga za neko moguće predviđanje, pretpostavlja neku stalnost i jednakost koja može biti dobivena tek postuliranjem neke trajne „ljudske prirode“. Te konceptualizacije mogu biti sasvim međusobno različite, no sve će, ako im je cilj u predviđanju (ili, shvaćeno šire, ako im je svrha performativna), morati postulirati neku trajnu i nepromjenljivu „ljudsku prirodu“ kao temelj svojeg „znan-

⁶ „To znači da klasična ekonomija može primorati ekonomske činjenice kao da pripadaju homogenom prostoru njihova pozitiviteta i njihove mjerljivosti, samo iz aspekta jedne »naivne« antropologije, koja u svojim ekonomskim sadržajima i njihovim potrebama temelji sve čine kojima se proizvode, dijele, primaju i troše ekonomski predmeti. [...] Teorijska struktura političke ekonomije u neposrednom je i izravnom odnosu s homogenim prostorom danih fenomena i s ideološkom antropologijom, što u čovjeku kao nosiocu potreba (datost *homo oeconomicusa*) utemeljuju ekonomski karakter fenomena njegova prostora“ (Althusser, 1975: 168).

stvenog“ projekta. Ne smijemo, ipak, zaboraviti da su takve postavke vrlo često prešućene ili otvoreno negirane.⁷

No, tu dolazimo do jednog metodološkog problema. Naime, predviđanje na društvenoj razini, čim bi se konkretnije sadržajno odredilo, postalo bi nemoguće ako se ne bi uvela neka vrsta induktivnog posredovanja između individualne i društvene razine. U protivnom bismo se stalno konfrontirali s klasičnim problemom induktivne generalizacije. Stalnost i nepromjenjivost „ljudske prirode“ samo je formalni okvir, on nam ne može ništa reći o nekom konkretnom ponašanju. Za to je potrebno nešto treće, koje mora sadržajno posredovati ovaj formalni okvir „ljudske prirode“. Takvo posredovanje u vidu reprezentativnih uzoraka nudi upravo statistička metoda, a reprezentativni uzorak predstavljaju *populacije* kao nositelji strukturnih tendencija. Populacija je onaj koncept koji omogućuje sadržajno ispunjenje formalnog okvira „ljudske prirode“ i to na takav način da ga čini pogodnim za induktivno generaliziranje.

„Prirodnost“ se, dakle, na društvenoj razini ispoljava kroz racionalne aktere koji se metodološki skupljaju u populacije kao temeljne točke tendencija koje usmjeravaju razvoj cjelokupnog društva. Iako naočigled koherentno, ovdje se događa jedan fundamentalni sraz „individuuma“, „populacije“ i „društva“. O čemu se radi?

Najočitiji problem nastaje pri spajanju liberalnog ideala slobode individuuma, statističkog karaktera populacije i prirodne nužnosti društvenih procesa koji se moraju moći egzaktno odrediti ako su predmet jedne znanosti. Kako razumjeti da ujedno imamo postulat individualne slobode, metodološki instrument vjerojatnosti i zahtjev za formulacijom strogih prirodnih zakonitosti?⁸ Čini se da se rješenje krije ponovno u onom skrivenom, četvrtom, naime, u poimanju ljudske prirode, koje pak nije nikakav metodološki instrument, već je ideološka konstrukcija *par excellence* koja ima svoje realne političke uloge i funkciju u razvoju mehanizama moći.

7 Ovdje nemamo prostora baviti se cjelokupnim razvojem diskursa o ljudskoj prirodi. Ipak, treba naglasiti da je i unutar samog liberalnog diskursa o ljudskoj prirodi teško ustanoviti čvrste sadržajne konstante. On može biti teološki, čisto ontološki ili pak biologistički. Ono što je u ovom našem kontekstu bitno jest to da svi oni dijele određene formalne karakteristike koje navodimo u tekstu.

8 Vjerojatno bi se dosta toga moglo objasniti iz historijskog istraživanja vrlo zanimljivog razvoja ciljeva i metoda društvenih znanosti, odnosno mutacija njihovih podliježućih paradigmi, npr. od konstrukcije društvene znanosti kao „socijalne fizike“ krajem 18. i početkom 19. stoljeća s izrazitim karakterom determinizma, do današnjeg prevladavanja statistike i vjerojatnosti u analogiji s dominacijom kvantne fizike.

No, mi ovdje ne želimo istaknuti taj problem. Nas zanima u prvom redu ideja da populacije čine samo i isključivo metodološki instrument te da statistička metoda kao takva (npr. pri ispitivanjima tržišta, javnog mnijenja itd.) nije performativna, već je samo opservacijska i deskriptivna, odnosno u najboljem slučaju prediktivna. Na ovom mjestu želimo ponuditi alternativni pogled na koncept populacija koji ističe njegov performativni značaj.

Kako su „populacije“ performativne? U okviru raznih „populacija“, npr. populacije mladih, umirovljenika, branitelja, pušača, glasača lijevih, desnih itd., individuum biva uklopljen kao pripadnik u neku veću cjelinu od koje dobiva svoj sadržaj. Taj je čin performativan zato što taj populacijski sadržaj prerasta u individualni identitet. No, taj sadržaj nije tek neka indukcijom dobivena generalizacija. Upravo suprotno, ona takvu vrstu generalizacija i prateće joj predviđanje mora tek omogućiti. „Populacije“ su stoga nositelji različitih društvenih značenja i bihevioralnih očekivanja. One, dakle, na neki način omogućuju predviđanje individualnog (ali kroz populacijsko-kolektivno) ponašanja upravo namećući obrasce ponašanja kroz različite identitetske politike.

To je prvi način na koji su „populacije“ performativne, prva njihova funkcija. Druga se funkcija sastoji u razbijanju monolitnih i kolektivnih identiteta (npr. nacionalnih ili klasnih). Ovo je, naravno, usko povezano s prvim. Proglašavajući velike kolektivne identitete kao „neoperativne“, populacijska statistika nastoji razbiti takve identitete na manje koji se potom pune novim sadržajem. Nije, pak, slučajno da takvi identiteti često imaju tendenciju prerasti ili transformirati se u političke subjekte te na taj način direktno ugrožavati politički kapital većih kolektivnih identiteta. Ipak, takva politika individualizacije ide samo do određene razine. Paradoks se liberalizma sastoji upravo u tome da njemu uvijek trebaju posrednici. Tako se i ovdje liberalni diskurs o individualizmu u svojoj krajnjoj instanci javlja ne kao individualizacija do razine individuum, već kao fragmentacija do razine „populacija“ koje postaju pravi predmet jedne liberalne governmentalne prakse (o tome Foucault, 2008). Neoliberalni se individualizam danas pojavljuje kao individualizam „populacija“ koje su nositelji tržišnih preferencija i bihevioralnih očekivanja, i to na globalnoj razini.

Upravo se u tome sastoji prava performativna bit „populacija“. U krajnju ruku, kroz takvu se politiku postiže jedna visoka i efikasna razina kontrole koja se proteže kroz sve razine ljudskog života. Jer još je tu jedna bitna karakteristika „populacija“: one se međusobno presijecaju i ne is-

ključuju. Klasni i nacionalni identiteti međusobno su isključujući upravo zbog svoje monolitnosti. Nasuprot tome, netko može biti pripadnik LGBT populacije, glasač lijevog centra, pušač i student. Svi ti identiteti lijepo funkcioniraju zajedno, a individualno su nositelji svojih osobitih društvenih značenja i bihevioralnih očekivanja, što ih čini operativno efikasnim u uspostavi društvene kontrole kroz „znanstveno“ predviđanje.

V. UMJESTO ZAKLJUČKA – KLASA I SLOBODA

Liberalni diskurs o individualizmu skriva, dakle, u sebi teorijsko-ideološke osnove za ono što se u praksi ispoljava kao podređenost slobodnotržišnom mehanizmu kroz pripadnost raznim identitetskim „populacijama“⁹. Liberalistički shvaćena sloboda kao sloboda izbora (a ne i sloboda mogućnosti kao fundamentalniji pojam slobode) sama je po sebi već prijemljiva za ovakav diskurzivni razvoj. Tako erozija determinističkog poimanja završava u slobodi kao pukoj pripitomljenoj šansi (Hacking, 2009), kao postuliranoj slobodi koja uvijek i svagdje mora, na ovaj ili onaj način, biti prediktibilna i kontrolabilna.

U ovom zaključnom dijelu, umjesto ponavljanja i sažimanja već izrečenog, pokušat ćemo skicirati neka obilježja koncepta „klase“ naspram onog „populacije“ i uočiti usmjerenost njene performativnosti.

Prije svega, moramo naglasiti kako je klasa također nositelj različitih društvenih značenja i bihevioralnih očekivanja, ali ona nisu prvenstveno vezana uz očekivanja tržišnog ponašanja ili političkog izbora, već su neposredno vezana uz sferu proizvodnje i političkih (i svakih drugih) interesa koji odatle proizlaze. Ti su interesi i očekivanja prakse *a priori* određivi s obzirom na neki proizvodni sistem. Na taj način oni nemaju kontrolnu ulogu kroz „znanstvenu“ predikciju, već utemeljuju određenu političku praksu koja je definirana odgovarajućim klasnim interesima koji su *a priori* dani. Individuumu se, dakle, kao klasnom individuumu ne nameće tržišna potreba kroz „slobodno“ odabran populacijski identitet, već mu se nameće politička praksa koja odgovara njegovom klasnom interesu. To je najdublji performativni efekt klasne identifikacije.

Osim toga, klasa predstavlja monolitni i kolektivni identitet (u onoj

⁹ To ne znači da su svi liberalni teoretičari *ipso facto* zagovaratelji slobodnog tržišta. Ovdje se samo želi utvrditi da, makar na nereflektiranoj razini, liberalni diskurs o individualizmu utemeljuje jednu governmentalnu praksu u fukoovskom smislu. Liberalizam ovdje ne označava naprosto ideologiju slobodnotržišnog kapitalizma, već složeni skup diskursa koji pak utemeljuje različite aspekte jedne liberalne governmentálnosti.

mjeri u kojoj je identitet). Stoga je diskurzivna praksa klasne identifikacije u suprotnosti s „individualističkim“ konceptom liberalizma koji je zapravo individualizam populacija. Ono što je karakteristično za klasnu političku praksu jest to da ona djeluje na razini koja bitno određuje osnovne društvene pretpostavke, naime, na razini proizvodnih odnosa. U tom smislu, u krajnjoj konzekvenciji (a to je poanta koja je mnogo puta isticana, pa je nećemo ponavljati), „individualizam“ se klasa pojavljuje kao ona napetost koja smjera ukinuću samog klasnog sustava. Na taj se način klasno stajalište suprotstavlja onom liberalnom ne samo kao materijalno utemeljenije, već i kao zasnovano na fundamentalnijem pojmu slobode.

LITERATURA

- Althusser, Louis, Etienne Balibar (1975) *Kako čitati Kapital*. Preveli Rade Kalanj i Ljerka Šifler. Zagreb: Izvori i tokovi
- Cohon, Rachel (2010) „Hume’s Moral Philosophy“ u: *Stanford Encyclopedia of Philosophy* <http://plato.stanford.edu/entries/hume-moral/>
- Foucault, Michel (2009) *Security, Territory and Population. Lectures at the College de France: 1977-78*. Preveo Graham Burchell. New York: Palgrave MacMillan
- Foucault, Michel (2008) *The Birth of Biopolitics. Lectures at the College de France: 1978-79*. Preveo Graham Burchell. New York: Palgrave MacMillan
- Hacking, Ian (2006) *The Emergence of Probability*. New York: Cambridge University Press
- Hacking, Ian (2009) *The Taming of Chance*. New York: Cambridge University Press
- Hands, Wade D. (2001) *Reflection without Rules. Economic Methodology and Contemporary Science Theory*. New York: Cambridge University Press
- Hayek, Friedrich August (2002) *Individualizam i ekonomski poredak: kritička analiza socijalističke ekonomije i plaidoyer za očuvanje “istinskog individualizma*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti
- Hume, David (1956) *Istraživanje o ljudskom razumu*. Preveo Ivo Vidan. Zagreb: Kultura.
- Hume, David (1983) *Rasprava o ljudskoj prirodi*. Preveo Borivoje Nedić. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Morris, William Edwards, Charlotte R. Brown (2014) „David Hume“ u: *Stanford Encyclopedia of Philosophy* <http://plato.stanford.edu/entries/hume/>
- Porter, Theodore M. (1993) „Statistics and the Politics of Objectivity“ u: *Revue de Synthèse*, IV Janvier-Mars, str. 87-101
- Reiss, Julian (2013) *Philosophy of Economics: A Contemporary Introduction*. New York: Routledge